

Javhova – Demšarjeva žaga na Zadnji Smolevi

Vincencij Demšar

V času, ko postaja vprašanje o modri porabi kakršne koli energije vedno bolj zanimivo in tudi nujno, nam je lahko v lep poduk zgodovinska uporaba vodne sile. Vodni tok so med prvimi pri nas izkoriščali plaviči za spravilo lesa, nato mlinarji, kovači in žagarji. Kot zadnje so se pred malo več kot sto leti pojavile elektrarne.

Za srednjeveškega in novoveškega zemljiškega gospoda ali državo je bila vodna energija ravno tako kot druga zemlja vir dohodka. Zato so žage popisane v urbarjih ali drugih seznamih. Avstro-ogrska država je napravila za vsako okrajno glavarstvo pravi register obratov, ki so izkoriščali vodno silo, v t. i. vodni knjigi. Za loško področje je ohranjena vodna knjiga za čas od druge polovice 19. stoletja do leta 1941.¹ Okoli leta 1890 so bili na Loškem podrobno popisani vsi mlini in žage ne glede na to, ali so obratovali leto in dan ali zaradi pomanjkanja vode samo nekaj mesecev. Pa niso bili samo popisani, temveč tudi izrisani z natančnimi merami jezov, rak in samih stavb. Tudi za Javhovo žago imamo iz tega časa tak opis in načrt.²

Čeprav je imel in še ima Martinj Vrh veliko gozdov in sorazmerno precej stalno količino vode v potoku Smoleva, je na tem področju prva žaga postavljena sorazmerno pozno. Ob koncu osemdesetih let 19. stoletja jo je postavil Jurij Vidmar, Javh iz Martinj Vrha. Načrt je podpisal Luka Košmelj. Ker je o njenem obratovanju ohranjenih kar precej podatkov, jo je vredno predstaviti.

Postavitev nove žage

Jurij Vidmar je 6. junija 1889 zaprosil preko občine Selca Okrajno glavarstvo Kranj za ogled in dovoljenje za žago s četrtinsko turbino s horizontalno osjo na vodni pogon na Zadnji Smolevi. Po obrtnem redu, stavbnem redu in vodni postavi za Kranjsko je moral razglas vseti na oglasni deski na občini in biti razglašen v nedeljo po maši pred cerkvijo na krajevno običajen način. Z razglasom je bilo povedano, kdaj in kje bo komisijski ogled ter da lahko pridejo zainteresirani zraven in povedo svoje pripombe. Oboje se je po postavi v Selcih tudi zgodilo.

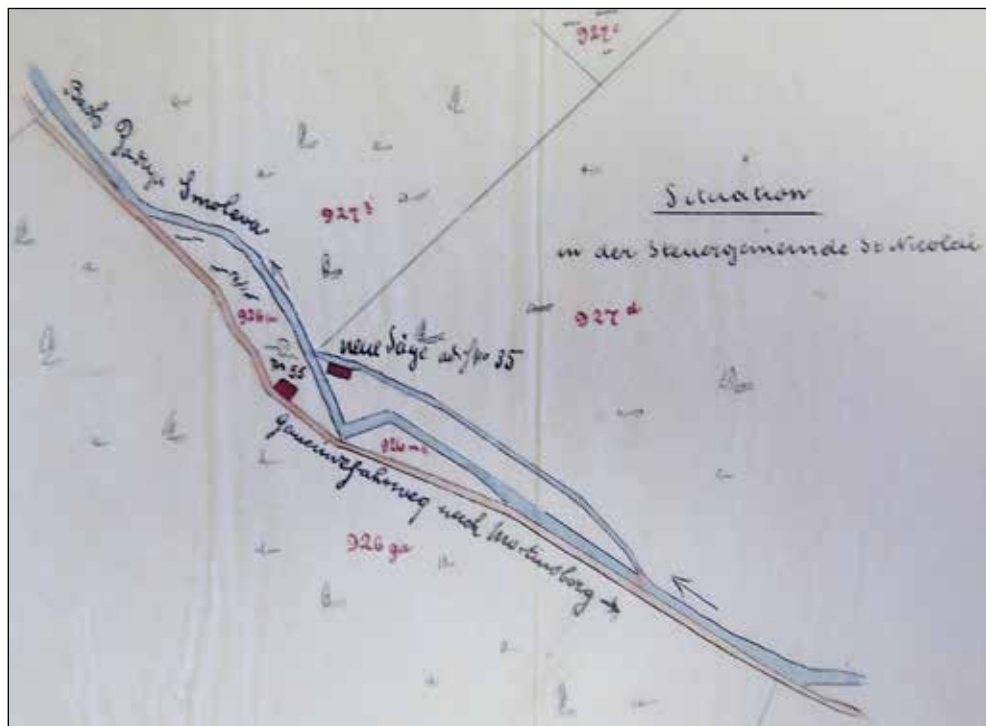
Komisijski ogled je bil opravljen prvokrat 3. julija 1889 ob 10. uri. Poleg predstavnikov Okrajnega glavarstva je bil kot sosed žage prisoten še Janez Šturm, novohišar, Martinj Vrh 55. Ta gradnji ni nasprotoval, če bo le narejena po predloženem načrtu. Prisoten je bil tudi zastopnik občine Selca in upravnik – zastopnik Globočnikove fužine na Jesenovcu. Posebej je omenjeno, da lastnik sosednje parcele s

št. 926 Davčne občine sv. Nikolaja oz. levega brega potoka Smoleve Matija Tušek, Martinj Vrh 33, ni bil prisoten. Prav tako ni prišel h komisijskemu ogledu Mihael Ceferin s konca Smoleve. Desni breg, parcela št. 927 Davčne občine Sv. Nikolaja, je bil last graditelja Vidmarja. Po njegovem zemljišču je zgrajen tudi vodotoč (prekopa).

Za jez, ki naj bi bil širok 8 metrov, se je dovolilo v vodo potoka dati le en tram, saj je tu naravna stopnja. Ob levem bregu potoka teče občinska pot, ki se jo mora zato povišati in utrditi 15 metrov nad jezum in 15 metrov nižje od njega. Pot je treba "utrditi z nasipom in suhim zidom do višine občinske poti, oz. tako visoko, kot so zabili kole ob komisijskem ogledu, da ne bo poplavljal pot". Pot je bila doslej ustrezno zavarovana pred poplavami.

Jez mora biti 1,25 metra nižji od znaka, ki je komisijsko vdelan v skalo na desnem bregu.

Vodotoč (prekopa) za žago se prične ob desnem bregu na koncu jez in teče po parceli št. 927 po desnem bregu. Dolg naj bi bil 160 metrov in širok 1 me-

Situacijski načrt nove Javhove žage. Foto: arhiv Vincenca Demšarja

ter. Na koncu ob žagi je 4 metre dolgo in 1 meter široko leseno korito. Celotnega padca vode naj bi bilo okoli 8 metrov. Pomembno je, da se uredi korito za odstranjevanje gline in peska. Hišica za žagarja naj bi bila pozidana in stala naj bi okoli 4 metrov stran od žage zaradi požarne varnosti. Tehnični predstavnik glavarstva ni imel več pripomb na načrt in tudi drugi prisotni ne.

19. avgusta 1889 so ob ogledu določili in postavili na skali vizirni kol (nem. Haimstock), in sicer na levem bregu potoka, 24 metrov nad jezom. Vizirni kol – mesto na skali, je 2,5 metra od brega potoka in 2,2 metra od občinske poti. Občinska pot je široka okoli 2 metra.

Ob komisijem ogledu 19. avgusta 1889 so vse izravnali in določili stalne točke. Jez je bil narejen 0,5 metra previsoko, zato je treba nasuti in utrditi občinsko pot. Posebej je poudarjeno, da mora biti dobro poskrbljeno za varnost delavca na žagi, prostor za žagarja pa mora biti ločen z zidano steno od same žage. Ognjišče in dimnik morata biti ločena od vseh lesenih delov. Ta komisijem ogled je stal 52 goldinarjev in 50 krajcarjev. Dogovorili so se še, da je treba vse omenjene pomanjkljivosti odpraviti do 1. novembra 1889 in da investitor mora zaprositi za nov ogled. Ker se Vidmar ni držal določenega roka, ga je glavarstvo 27. novembra 1889 z dopisom obvestilo, da se ni držal dogovorjenega in naj hitro opravi pomanjkljivosti in potem prosi za kolavdacijo. Vidmar jim je 14. decembra 1889 odgovoril, da je žago ustrezno uredil že do 15. novembra 1889 in da prosi glavarstvo za ponovni pregled in končno odobritev. Verjetno tega ni bilo, saj je po oglasu napovedana kolavdacija nove vodne naprave šele 17. maja 1890. Pa tudi te ni bilo, saj so 9. junija tega leta z glavarstva sporočili, da je obravnava prestavljena na naslednji mesec. Dejansko je bila šele 19. avgusta 1890. Prisotni so bili okrajni gradbenik Tekavčič, okrajni inženir Žužek in lastnik Javh. V zapisniku, ki so ga naredili 22. avgusta 1890, so lastniku nove žage očitali, da je dejanska izvedba precej drugačna, kot je bilo zahtevano od ogledu pred letom dni, zlasti ob jezju. Tehnični strokovnjak Žužek je imel

največ pripomb. Jez ni širok 6 metrov, temveč 5,2 metra. Predvsem pa je za 0,412 metra previsok, kar ogroža javno pot ob jezju. Na jezju so še krajniki, tako da je jez v celoti višji za 0,712 metra. Tudi pot je utrjena le 11 metrov navzgor in enako navzdol, moral pa jo bi za 15 metrov. Ne zahtevajo več suhega zidu, temveč le, da nasuje ob jezju pot v dolžini 30 metrov in v višino za 0,5 metra. V uti za žagarja mora speljati železno cev za dimnik skozi zid. Sama žaga je dejansko dolga 9,9 metra, široka pa 4,05 metra. Uta za žagarja je dolga 2,5 metra in široka 2,05 metra. Ima zidan štedilnik. Zaradi vsega tega so morali popraviti tudi končni izris dimenzij do vizirnega kola na načrtu. Postavili so dvomesečni rok za odpravo vseh pomanjkljivosti. Oblasti so mu obljubile, da mu bodo izdale obrtno dovoljenje, ko bo vse to izvršeno. Posebej so ga opozorili na vizirni kol, ki je stalnica, in da vsako poškodbo le-tega mora sporočiti politični oblasti.

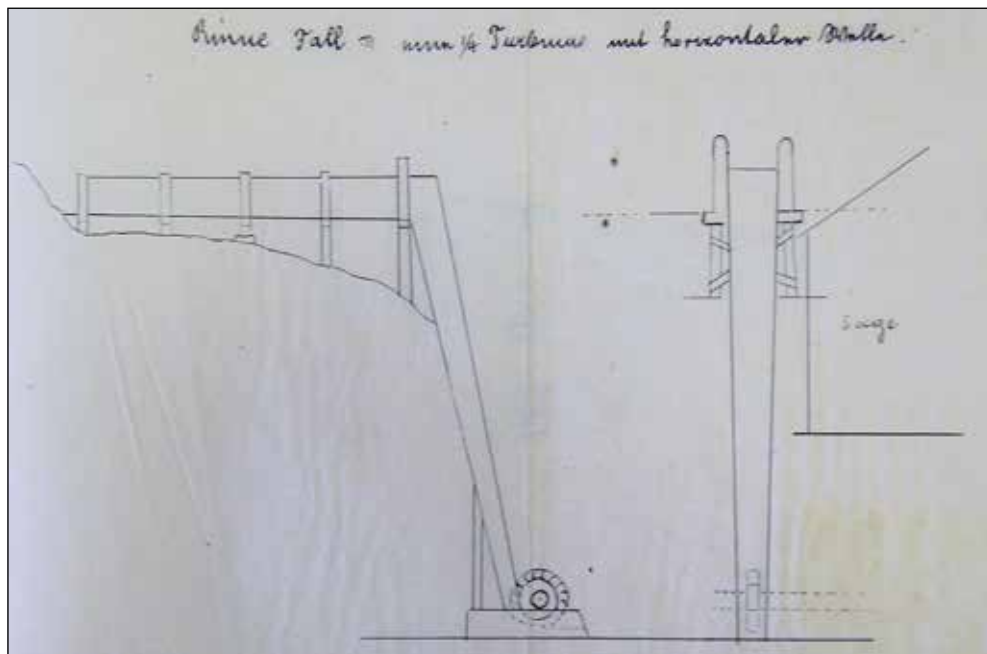
Javhova domačija in lastništvo žage

Kdo je bil Jurij Vidmar, Javh iz Martinj Vrha 35? Bil je kmet (nemško bi rekli Grundbesitzer) s sorazmerno veliko kmetijo, ki je obsegala v spodnjem delu doline Smoleve njen desni in levi breg (Kratki brd). Uradno je bila le tretjinska kmetija – kajža. Ves čas je imela in še ima hišno številko Martinj Vrh 35. Po doslej znanih podatkih so se pisali v 19. stol. sprva Urbančič, kmalu pa Vidmayer oz. Vidmar.³ Jurij je imel več bratov in sester. Poročil se je s Frančiško Mohorič, rojeno leta 1864. Iz tega zakona je otroška leta preživela le hči Marija, rojena leta 1888. Jurij je umrl sorazmerno mlad, 8. junija 1901. Avgusta istega leta so napravili po sklepu sodišča inventarni popis in opravili zapuščinsko razpravo, ki je dosodila celotno posest ženi, sedaj vdovi, Frančiški Vidmar. Slednja se je ponovno poročila 27. junija 1904 in posestvo na levem bregu Smoleve, vredno 7300 kron, izročila leto mlajšemu možu Janezu Trdina, Bohincovemu iz Martinj Vrha. Zase je obdržala v isti katastrski občini "parcelo št. 927/5, pašnik, z enim delom

čez potok zgrajeno žago z vsem svetom pod prekop, in kar ga je čez potok, ki se bo po geometrični razdelitvi zaznamovalo s stavbno parcelo št. 4 žage in z zemljiško parcelo št. 972". To se je pripisalo še isti dan na izročiteljico Franciško Trdina.⁵ V tem zakonu je bil rojen jeseni 1907 le sin Francišek, ki je pa umrl star manj kot mesec dni.⁶ Hči Marija iz prvega zakona se je leta 1911 omožila na Zali Log. Gospodar Trdina je umrl 17. februarja 1928 brez testamenta. Po zakonu je pripadala polovica posesti pokojnega Trdina njegovi ženi, druga polovica pa njegovim sorodnikom. Po imenu je naštetih kar 15 ljudi v različni stopnji sorodstva s pokojnim gospodarjem. Vdova Javhovka je kmalu po smrti moža zapustila podedovani delež po možu nečaku Janezu Vidmarju iz Topolj. Levi breg, tj. Kahki brd, in žago je še obdržala zase. V hiši Pri Javh si je izgovorila samo "čimnato" zase in za svojo hči Marijo, ki je kmalu ovdovela in ostala brez otrok.

Po letu 1935 je Anton Demšar, p. d. Demšar, rojen leta 1904, iz Martinj Vrha, že kot izučen mizar začel z odkupi okroglega lesa. Verjetno so ga mu razžagovali tudi na Javhovi žagi, ki jo je s pogodbo

13. novembra 1939 tudi uradno vzel od lastnice France Trdina v najem skupaj z Jakobom Tavčarjem iz Rovta za pet let. Manjše stroške popravil sta bila po pogodbi dolžna kriti najemnika, popravila bajerja in les zanj pa so bili obveza lastnice. Javhovka je umrla 28. februarja 1945 in vse zapustila svoji hčeri Mariji Vidmar, poročeni Šmid. Nazadnje je stanovala v Martinj Vrhu 48.⁷ Ker je za slednjo zadnja leta do smrti 28. decembra 1948 veliko skrbela Demšarjeva družina in ker je bila brez svojih otrok, je vse zapustila možu svoje sestrične Jerice, Antonu Demšarju, ki je bil tudi najemnik žage iz leta 1939. Preden so na sodišču v Kranju izdali odločbo o dedovanju, so volilo komisijsko ocenili 7. marca 1949: "1. Žaga je cenjena na din 5000, in sicer iz razloga, ker ista ni bila v teku 50 let nič popravljena. 2. Naprave v žagi so cenjene na din 1500, pri tem ni všteto pogonski jermen, krožna žaga ter žagni listi. Ostalo je v slabem stanju ..."⁸ Odvetnik Šink iz Škofje Loke je dediču Antonu Demšarju 27. februarja 1950 sporočil: "V redu ste prepisani na nepremičnini, ki ste jih podedovali po pok. Mariji Šmid. Poslana mi potrdila so ostala na sodišču."⁹

Za žago je predvidena enočetrtnska turbina z vodnim padcem 8 metrov. Foto: arhiv Vincenca Demšarja

Skica vodne naprave v kolovdacijskem zapisniku. Foto: arhiv Vincenca Demšarja

Žaga po drugi svetovni vojni

Po drugi svetovni vojni je Javhova žaga začela žagati tudi za Lesno produktivno zadrugo za Selško dolino na Češnjici.¹⁰ Prvi obračuni so ohranjeni že iz leta 1945, več pa jih je iz kasnejših let. V prvih povojnih letih so na tej žagi razžagali samo za to zadrugo mesečno 50 do 60 kubičnih metrov lesa. Žagali so tudi ponoči, saj so mesečno porabili za zadrugo v zimskem času okoli tri kilograme karbida, približno toliko masti in kilogram in pol strojnega olja.¹¹ Lesna zadruga na Češnjici je plačevala tudi socialno zavarovanje za žagarja Mohoriča. Samo maja in junija leta 1947 so za Lesno zadrugo Češnjica razžagali 115 kubičnih metrov. To je bilo tudi leto največje dejavnosti Obnovitvene zadruge za Selško dolino.¹² Deske, remeljne in plohe so za Lesno zadrugo vozili s konjem do ceste. O tem, koliko so žagali drugim, ni točnih podatkov. Ohranjen je seznam Martinjvrharjev po hišnih številkah in imenih za žagarijo v novembru in decembru 1946. Zanje so razžagali 36 kubičnih metrov lesa.¹³ Žagar je bil plačan po 12 din na uro, voznik s konjem pa je na dan zaslužil 175 din, razrez kubičnega metra hlodov je leta 1947 stal 25 din.

Začetek leta 1947 so žagali že zadrुžne hlode.¹⁴ Omenjeno je "trebljenje bajerja", kar pa je treba bolj razumeti kot čiščenje prekope (vodotoča) kot pa kot čiščenje zbiralnika vode za jezom.

Jeseni leta 1952 so tik nad turbino ob žagi zgradili betonski jašek, visok nekaj metrov, s ciljem povečati zmogljivost žage.¹⁵

Nacionalizacija in denacionalizacija žage

V času množičnih nacionalizacij privatnega premoženja pred 50 leti je tudi Občinski odbor Železniki sprejel sklep o nacionalizaciji Javhove žage.¹⁶ 4. avgusta 1959 so pisno obvestili lastnika, da predlagajo občinski komisiji za nacionalizacijo sklep, da

je žaga venecianka "na dan 26. 12. 1958 kot nacionalizirana prešla v družbeno lastnino". Sklep za več kot pol leta nazaj je pravo ogledalo pravnega reda tiste dobe. Komisija je res sprejela tak sklep in 28. septembra 1959 izdala odločbo s tako formulacijo. Dodali so še, da je z žago nacionalizirano "za nemoteno obratovanje (...) potrebno zemljišče". V obrazložitvi so napisali, da žago uporablja Kmetijska zadruga Martinj Vrh, zato jo po 28. členu zakona o nacionalizaciji najemnih zgradb in gradbenih zemljišč štejejo kot poslovno zgradbo. Lastnik Demšar se je v pritožbenem roku pritožil oktobra istega leta. Ugovor je utemeljeval, da žaga ni v najemu, temveč "kvečjemu v zakupu", saj Kmetijska zadruga uporablja žago "proti odškodnini od m³ razrezanega lesa". Odprti prostor se ne more imenovati poslovni prostor. Žago pa je tudi sam vzdrževal in nosil stroške zavarovanja. Žaga tudi ni imela večjega pomena za družbene potrebe "kot ostale žage našega okoliša". Istoimenska komisija pri OLO Kranj je 20. novembra 1959 zavrnila pritožbo. Pritrdili so občinskemu sklepu, da je žaga dana v najem Kmetijski zadrugi. "Način in vrsta plačila nimata nobenega vpliva na nacionalizacijo. Lastnik žage ne uporablja sam ..." Pri pravnem pouku so še zapisali, "da v rednem upravnem postopku ni nadaljnje pritožbe in ni mogoč upravni spor." Demšar je vztrajal pri svojem in dosegel, da je 15. junija 1960 Svet Komisije za nacionalizacijo pri Izvršnem svetu ljudske skupščine LRS "na opozorilo predsednika" te komisije odpravil obe predhodni odločbi in odločil, da "žaga venecianka (...) ni predmet nacionalizacije". Republiška komisija je "na podlagi spisov in ogleda na kraju samem ugotovila, da je predmetna žaga venecianka z lesom opažena uta, z ene strani odprta in krita z opekami, v kateri je montirana žaga na dva lista in ena žaga cirkularka. Gre torej za lesen montažni objekt, ki ga ni mogoče smatrati za poslovno stavbo v smislu 28. člena zakona o nacionalizaciji ..." Odločbo so poslali v vednost na več naslovov, tudi Komisiji za nacionalizacijo pri Zveznem izvršnem svetu v Beogradu.

Opombe:

- ¹ Največ podatkov o vodnih obratih ima Zgodovinski arhiv Ljubljana (ZAL), Enota v Škofji Loki, za škofjeloško področje pa nekaj tudi ZAL, Enota v Kranju.
- ² ZAL, Enota v Škofji Loki, Okrajno glavarstvo Škofja Loka, Vodna knjiga. 380/198 Vidmar – Smoleva.
- ³ ZAL, Enota Škofja Loka, Zemljiška knjiga, K. o. sv. Nikolaj.
- ⁴ Številka stavbne parcele ni navedena, verjetno je še ni bilo.
- ⁵ Frančiška Trdina verjetno ni znala pisati in se je na sodišču le podkrižala.
- ⁶ Župnijski arhiv Zali Log, Status animarum Zali Log (Popis duš), str. 86.
- ⁷ Martinj Vrh 48 ima domače ime Kopiše, Status animarum Zali Log, str. 92.
- ⁸ Hišni arhiv Demšarjevih, Zapisnik cenilne komisije, Martinj Vrh, 7. marca 1949.
- ⁹ Isto kot št. 8, dne 27. februarja 1950.
- ¹⁰ Ena izmed prednic današnjega Alplesca.
- ¹¹ Obračun žagarije in socialnih dajatev do 31. marca 1946, včasih so porabili tudi več olja.
- ¹² Spominski zapis vodje zadruga Antona Demšarja, hišni arhiv Demšarjevih.
- ¹³ Rokopis s svinčnikom, za ta razrez obstaja račun v višini 900 din.
- ¹⁴ Obračun z dne 10. aprila 1947.
- ¹⁵ Andrej Demšar, Studeno 28, Železniki, je delal tu tedaj s svojim bratom Petrom. Izjava 25. maja 2008.
- ¹⁶ Dokumentacija o nacionalizacije Javhove žage je v hišnem arhivu Demšarjevih, Martinj Vrh 24.

Iz arhiva

Muzejskega društva Železniki

Novozgrajeni sokolski dom v Železnikih. V stavbi so bili oder in društveni prostori.